

A LASSIEZ-FAIRE VÉGE

JOHN MAYNARD KEYNES

fordította Breuer András

Közügyekhez¹ való hozzáállásunk – melyet egyszerűen individualizmusnak és *laissez-faire*-nek nevezünk – formálásában több gondolati áramlat és érzelmi indítást szerepet játszott. Filozófusaink több mint száz évig uralkodtak rajtunk, mert csodával határos módon szinte mind egyetértettek – vagy legalábbis úgy tűnt, hogy egyetértenek – ebben az egy dologban. Még ma sem táncolunk új dallamra, de a változás szelét már érezni. Halljuk még, ha elmosódottan is, azokat a hangokat, melyek egykor soha

nem látott világossággal és egyértelműséggel vezették a politikai közösséget. A különböző hangszerkből álló zenekar, a jól artikulált hangok kórusa azonban lassan a távolba veszik.

A tizenhetedik század végén az uralkodók isteni előjogának helyét a természetes szabadság és a szerződés vette át, az egyház isteni előjogáét pedig a tolerancia elve, és az a nézet, hogy az egyház „emberek önkéntes közössége”, akik „teljesen szabadon, önként”² gyűlnek össze. Ötven évvel később az istentől való származás és a kötelesség feltétlen parancsa átadták helyüket a hasznosság számításának. Locke és Hume kezében ezen dogmákból született meg az individualizmus. A szerződés jogokkal ruházta fel az egyént; az új etika, nem lévén több, mint a racionális önimádát következményeinek tudományos vizsgálata, az egyént helyezte a

¹ Keynes, J.M.: *The End of Laissez-faire*. 1926. In: *Essays in Persuasion. Collected Writings of John Maynard Keynes. Vol. IX.. 2nd edition Macmillan. London. pp. 272–294.*

Ez a tanulmány a Hogarth Press kiadásában jelent meg 1926 júliusában. Alapját a Keynes által 1924 novemberében, Oxfordban tartott Sydney Ball Lecture, és egy a berlini egyetemen, 1926 júniusában tartott előadás képezi.

² Locke, *A Letter Concerning Toleration*

központba. „Az egyetlen dolog, amit az erény megkövetel, az igazságos számítás, és a nagyobb boldogság állandó előnyben részesítése.”³ Ezek a gondolatok megfeleltek a konzervatívok és az ügyvédek gyakorlati elképzelésének. Kellő intellektuális alapot biztosítottak a tulajdonhoz való jognak, és az egyén abbéli szabadságának, hogy azt tehessen magával és tulajdonával, amit akar. Ez volt a tizenhetedik század egyik hozzájárulása mai viszonyainkhoz.

Az egyén előmozdításával az uralkodó és az egyház trónfosztását kívánták elérni. Ez a szerződés új, etikai jelentőségének köszönhetően a tulajdon és a törvény alátámasztását eredményezte. Nem tartott soká azonban, míg a társadalom újra követeléseket támasztott az egyénnel szemben. Paley és Bentham átvették Hume-tól és elődeitől a haszonelvű hedonizmus⁴ elmé-

letét, és társadalmi hasznossággá nagyították. Rousseau Locke társadalmi szerződéséből desztillálta az „általános akaratot” (*general will*). Az átalakulás minden esetben az egyenlőség új hangsúlyozásából fakadt. „Locke – a közbiztonság érdekében – arra használja a társadalmi szerződést, hogy megváltoztassa az emberiség természetes egyenlőségét, már amennyiben ez a vagyton, netán az előjogok egyenlőségét jelenti. Rousseau szerint az egyenlőség nemcsak a kiindulási pont, hanem a végcél is.”⁵

Paley és Bentham más úton bár, de ugyanoda jutottak. Paley Isten fogalma által elkerülte hedonizmusának egoista végkövetkeztetését. „Az erény annyi mint jót tenni az emberiségnek, Isten akaratának engedelmességgel, az örökké tartó boldogság érdekében” – mondja, visszaállítva ezzel az *én* és *ők* közti egyensúlyt. Bentham a tiszta logika használatával jutott ugyanerre az eredményre. Nincs racionális alapja, mondta, hogy az ember egyén boldogságát, (akár a sajátját is) bárki más boldogsága elé helyezze. Így a legtöbbször legnagyobb boldogsága az egyetlen racionális cél. Hume hasznosságfogalmának felhasználásakor azonban elfelejtette a bölcs cinikus következtetését: „Nem ellen-

³ *An Enquiry Concerning the Principles of Morals, section LX.*

⁴ „Mellőzöm a szokásos hosszú szónoklatot természetünk méltóságáról és tehetségéről, a lélek test feletti felsőbbrendűségéről, létünk racionális részének állati részénél való felsőbbbségéről; egyes kielégülések érdeméről, kifinomultságáról és törekénységéről, és mások aljasságáról, durvaságáról és érzékiségéről, mert úgy hiszem, hogy az örömeik nem különböznek egymástól másban, csak folytonosságukban és intenzitásukban.” (*Principles of Moral and Political Philosophy, Bk I, chap. 6.*)

⁵ Leslie Stephen, *English Thought in the Eighteenth Century, II, 192.*

kezik az értelemmel azt kívánom inkább, hogy az egész világ semmisüljön meg, mint hogy a (kis)ujjam lehorzsoljam. Nem ellenkezik az értelemmel, hogy teljes megsemmisülésemet válasszam, csak hogy megakadályozzam egy indiai, vagy egy számomra teljesen ismeretlen ember legapróbb kellemetlenségét... Az értelem a szenvedélyek szolgája, és annak is kell lennie, és sosem állíthat magáról semmi mást, minthogy azokat szolgálja, és nekik engedelmeskedik.”

Rousseau az egyenlőséget a természeti állapotból vezette le, Paley Isten akaratából, Bentham a közömbösség matematikai törvényéből. Az egyenlőség és az altruizmus a politikai filozófia részévé váltak tehát, és Rousseau és Bentham kapcsolatából két gyermek is született: a demokrácia és az utilitarista szocializmus.

Ez a második áramlat⁶, mely még mindig áthatja gondolkodásunkat, rég elfeledett ellentmondásokból ered, és útját rég meghaladott gondolatmenetek szegélyezik. Nem gyűrte maga alá az elsőt, hanem összevegyült vele. A tizenkilencedik század eleje teremtette meg a csodálatos egységet, összehangolva Locke, Hume, Johnson és Burke konzervatív

individualizmusát Rousseau, Paley, Bentham és Godwin⁷ szocializmusával és demokratikus egalitarianizmusával.

Mindenesetre ez a kor nagyon nehezen teremthette volna csak meg az ellentétek harmóniáját, ha nincsenek a *közgazdászok*, akik épp a megfelelő pillanatban léptek előtérbe. Az egyéni előny és a közjó közti isteni harmónia gondolata már Paley-nél megjelenik, ám a közgazdászok voltak azok, akik kellő tudományos alátámasztással támogatták meg az elképzelést. Képzelnék csak el, hogy a természet törvényei úgy működnek, hogy szabad körülmények között a saját érdekeik megvalósítására törekvő felvilágosult egyének a közösség érdekeit is előmozdítják! Filozófiai nehézségeink megoldódtak – legalábbis a gyakorlatias ember számára, aki így a szabadság feltételeinek megteremtésére koncentrálhat. A filozófiai tan, miszerint a kormánynak nincs joga beavatkozni, és az isteni tan,

⁷ Godwin oly messze ment a *laissez-faire*-rel, hogy minden kormányzatot rossznak gondolt. Ebben Bentham csaknem egyet is értett vele. Az egyenlőség elve nála szélsőséges individualizmushoz vezet, mely közel áll az anarchiához. “Az egyéni döntés általános gyakorlata olyan csodálatosan szép elv, hogy az igaz politikus biztosan tökéletesen idegenkedni fog attól, hogy bevallja, foglalkozott megakadályozásának gondolatával.” (lásd Leslie Stephen, *op. cit.* II, 277).

⁶ Az individualizmus első áramlata után az egalitarizmus áramlata a második domináns szellemi trend, mint az a bekezdés második feléből kiderül – a szerk. megj.

miszerint nincs rá szükség, hogy beavatkozzon, kiegészül a tudományos bizonyítékkal, miszerint a beavatkozás nem célszerű. Ez a harmadik gondolati áramlat már felfedezhető Adam Smith-nél, aki mindent összevéve úgy gondolta, hogy a közjót szolgálja „minden ember természetes igyekezete, hogy javítsa saját állapotát” – de teljes és öntudatos kifejlődése a tizenkilencedik századig várattott magára. A *laissez-faire* elve megteremtette a harmóniát az individualizmus és szocializmus között, és egyesítette a hume-i egoizmust a legtöbbek legnagyobb jólétével. A politikai filozófus átadhatta helyét az üzletembernek – mivel az utóbbi egyszerűen azáltal meg tudja valósítani a filozófus *summum bonum*-át, hogy saját egyéni profitját hajszolja.

Ahhoz azonban, hogy megsüljön a kalács még másra is szükség volt. Elsőként vegyük a tizennyolcadik század kormányzati korrupcióját és hozzá nem értését, mely a tizenkilencedik században is éreztette még hatását. A politikai filozófus individualizmusa a *laissez-faire*-t támogatta. Az egyéni érdek és a közösségi előny közötti isteni vagy tudományos harmónia (mindegy melyik) a *laissez-faire* irányába mutatott. De elsősorban a köz-igazgatás alkalmatlansága tette a gyakorlatias embert elfogulttá a *laissez-faire* irányában – ez az érzés semmi esetre sem tűnt el azóta

sem. Szinte minden, amit az állam a tizennyolcadik században minimális feladatain felül tett, káros vagy sikertelen volt, vagy legalábbis annak tűnt.

Másrészt az 1750 és 1850 közötti anyagi fejlődés a magánkezdeményezésből származott, és szinte semmi köze sem volt a szervezett társadalomnak, mint egységnek az irányító befolyásához. A gyakorlati tapasztalat így megerősítette az *a priori* okoskodást. A filozófusok és közgazdászok azt mondták, hogy különböző alapvető okok miatt a szabad egyéni vállalkozás az egész legnagyobb jólétét mozdítja előre. Mi tetszhetne ennél jobban az üzletembernek? Tagadhatná-e a gyakorlati szemlélő, hogy az áldásos fejlődés, mely korára jellemző volt, visszavezethető az üzletemberek tevékenységére? Termékeny talaja volt hát egy olyan tannak, legyen az isteni, természeti vagy tudományos alapokon nyugvó, mely szerint az állami cselekvést szűk korlátok közé kell szorítani, a gazdasági életet pedig – oly kevéssé szabályozott keretek közt, amennyire ez lehetséges – az egyes állampolgárok ügyességére és értelmére hagyni, akiket az a tiszteletre méltó szándék vezérel, hogy megpróbálnak boldogulni a világban.

Mire Paley és a hozzá hasonlók hatása halványulni kezdett, Darwin újításai alapjaiban rázták

meg a hitet. Semmi sem tűnhetett kibékíthetlenebbnek, mint a régi és az új tan – a tan, mely a világot úgy szemléli, mint az égi órásmester művét, és a tan, mely, úgy tűnt, mindent a véletlenből, a káoszból és az elmúlt időkből eredeztet. Ebben az egy pontban azonban az új elképzelések alátámasztották a régieket. A közgazdászok azt tanították, hogy a vagyon, a kereskedelem és a gépek a szabadverseny szülöttei voltak –, hogy a szabadverseny hozta létre Londont. A darwinianusok azonban eggyel ennél is tovább mehettek: a szabadverseny hozta létre az embert. Az emberi szem már nem a tervezettséget bizonyította, melyben minden csodálatos módon a legjobban van kitalálva; inkább annak a véletlennek kiemelkedő vívmánya volt, mely a szabadversenynek és a *laissez-faire*-nek megfelelően működött. A legalkalmasabb, legéletrevalóbb fennmaradásának elve a ricardoi közgazdaságtan drasztikus kiterjesztésének is felfogható. A szocialista közbeavatkozás a nagyobb egység fényében nem-hogy célravezetőnek nem tűnt, de szentségtörőnek látszott, mivel hátráltatta annak a nagyszerű folyamatnak az előrehaladását, mely által mi is úgy emelkedtünk fel, mint egykoron Aphrodité a tengerből.

Így a tizenkilencedik század mindennapi politikai filozófiájá-

nak különleges egységét arra vezettem vissza, hogy sikerült összeegyeztetnie eltérő és egymással hadakozó iskolákat, és egy végpontban egyesített minden jó dolgot. Kiderült, hogy Hume és Paley, Burke és Rousseau, Godwin és Malthus, Cobbet és Huskisson, Bentham és Coleridge, Darwin és az oxfordi püspök mind gyakorlatilag ugyanazt prédikálták – individualizmust és *laissez-faire*-t. Ez volt Anglia vallása, melynek ők voltak az apostolai, és a közgazdászok csapatának feladata volt annak bizonyítása, hogy a legkisebb eltévelyedés is pénzügyi romlással jár.

Ezek az okok és ez a légkör a magyarázata annak, hogy, akár tudatában vagyunk ennek, akár nem – márpedig a legtöbben ezekben az elkorcsosult napokban jórészt tudatlanok vagyunk a dolgot illetően – miért érzünk ilyen erős elfogultságot a *laissez-faire* iránt, és miért gyűjt oly szenvedélyes gyanút sok büszke kebelben, ha az állam szabályozza a pénz értékét, a beruházási folyamatot, vagy a népességet. Nem olvastuk ezeket a szerzőket; és ha kezünkbe kerülnének, érveiket felháborítóan ostobának kellene tartanunk. Úgy vélem nem szabadna úgy gondolkodnunk, ahogy gondolkodunk, ha Hobbes, Locke, Hume, Rousseau, Paley, Adam Smith, Bentham és Miss Martineau nem gondol-

kodtak és írtak volna úgy, ahogy azt tették. Az elméletörténet tanulmányozása elengedhetetlen ahhoz, hogy értelmünk szabaddá váljon. Nem tudom, mi tesz egy embert konzervatívabbá (szűklátókörűbbé) – ha kizárólag a jelen ismeri, vagy ha kizárólag a múltat.

II.

Mint már említettem, a közgazdászok voltak azok, akik tudományos ürügyet szolgáltatottak ahhoz, hogy a gyakorlatias ember fel tudja oldani az egoizmus és szocializmus közti ellentmondást, ami a tizenharmadik századi filozofálás, és a kinyilatkoztatott vallás hanyatlása során került elő. Mivel azonban ezt csak a rövidség kedvéért mondtam, gyorsan pontosítom is. Ez az, amit a közgazdászok *állítólag* mondtak. A legnagyobb szaktekintélyek írásaiban nem található ilyen tan. Ezt a népszerűsítő és a vulgarizáló mondták. Ebben kellett hinniük azoknak az utilitaristáknak, akik egyszerre fogadták el a hume-i egoizmust és Bentham egalitarianizmusát, ha szintézisre törekedtek.⁸ A közgazdászok

⁸ Egyet lehet érteni Coleridge-dzsal, aki Leslie Stephen megfogalmazásában azt mondta, hogy „az utilitaristák teljesen szétrombolták az összetartást, mivel a Társadalmat önző érdekek küzdőterévé

nyelve a *laissez-faire* magyarázatául szolgált. A tan népszerűsége azonban inkább a kor politikai filozófusainak felelőssége, – akiknek történetesen kedvére volt, – semmint a politikai gazdagságtannal foglalkozóké.

A *laissez-nous faire* mondást hagyományosan egy Legendre nevű kereskedőnek tulajdonítják, aki ezt Colbert-nek mondta valamikor a tizenhetedik század végén.⁹ Kétségtelen azonban, hogy az első író, aki a kifejezést egyértelműen a tannal kapcsolatban használta, d'Argenson márki volt 1751 körül.¹⁰ A márki volt az első, aki szenvedélyesen hitt annak gazdasági előnyeiben, ha kormányzat nem avatkozik be a ke-

tették, a rend, a hazafiaság, a költészet és a vallás gyökereire mérve ezzel csapást”.

⁹ – *Que faut-il faire pour vous aider? – kérdezte Colbert. (Hogyan segíthetünk Önöknek? – a ford.)*

– *Nous laisser faire – válaszolta Legendre. (Hagyjanak minket békén. – a ford.)*

¹⁰ *A mondás történetét illetően lásd Oncken „Die Maxime Laissez faire et laissez passer” című művét, akitől a következő idézetek nagy része származik. Amíg Oncken le nem írta, a d'Argenson márkihoz vonatkozó állítás fölött átsiklottak, részben azért, mert az ide vonatkozó részeket életében név nélkül adták ki (Journal Economique, 1751), részben pedig azért, mert műveit 1858-ig nem publikálták teljes egészében (bár valószínűleg életében kézről kézre terjedtek) (Mémoires et Journal inédit du Marquis d'Argenson).*

reskedelembe. A jobb kormányzáshoz kevesebbet kell kormányozni – mondta.¹¹ Manufaktúráink hanyatlásának igazi oka, jelentette ki, a védelem, amit azoknak biztosítottunk.¹² „Laissez faire, telle devrait être la devise de toute puissance publique, depuis que le monde est civilisé.” „Detestable principe que celui de ne vouloir grandeur que par l'abaissement de nos voisins! Il n'y a que la méchanceté et la malignité du cœur de satisfaites dans ce principe, et l'intérêt y est opposé. Laissez faire, morbleu! Laissez faire!”¹³

Itt van hát a *laissez-faire* közgazdasági tana teljes pompájában, legeklatásabb megnyilvánulásával, a szabad kereskedelemmel. A kifejezések és a gondolat azóta vannak használatban Párizsban. Az irodalmi nyelvezetbe azonban lassan épültek be. A hagyományt

¹¹ „Pour gouverner mieux, il faudrait gouverner moins.”

¹² „On ne peut dire autant de nos fabriques: la vraie cause de leur déclin, c'est la protection outrée qu'on leur accorde.”

¹³ „Szabad verseny! – ez kellene, hogy legyen az egész közhatalom jelszava, mióta a világ civilizált.” „Oly megvetendő elv, mint saját növekvésünkre törekedni a szomszéd kárára! Csak gonoszság és az elégedettek szívének rosszindulata van ebben az elvben, és ezzel az érdek szemben áll. Szabad verseny, még mit nem! Szabad verseny!!” (a ford.)

pedig, mely a fiziokratákkal hozza őket kapcsolatba – leginkább de Gournay-val és Quesnay-vel –, kevéssé alapozzák meg eme irányzat írásai, habár ők természetesen a közösségi és az egyéni érdekek alapvető harmóniájának szószólói voltak. A *laissez-faire* kifejezés nem található meg Adam Smith, Ricardo vagy Malthus munkáiban. Még a gondolat sincs jelen lefektetett dogmaként ezen szerzők egyikénél sem. Adam Smith természetesen a szabadkereskedelem híve volt és sok tizennyolcadik századi kereskedelmi korlátozást ellenzett. A hajózási és az uzoratórvényhez való hozzáállása azonban azt mutatja, hogy nem volt dogmatikus. Még a „láthatatlan kézről” szóló híres szakasz is inkább tükrözi az általunk Paley-hez kötött álló filozófiát, mint a *laissez-faire* közgazdasági tanát. Ahogy Sidgwick és Cliff Leslie is rámutatott, az, hogy Adam Smith a „természetes szabadság nyilvánvaló és egyszerű rendszerét” támogatta, inkább teista és optimista világnézetének volt köszönhető, semmint valamiféle politikai gazdaságtani tételnek,¹⁴ ahogy az le is van írva *Theory of Moral Sentiments* (Az erkölcsi érzelmek tana) című művében. Azt hiszem, a *laissez-faire* frázis Angliában elő-

¹⁴ Sidgwick, *Principles of Political Economy*, 20. o.

ször dr. Franklin egy jól ismert mondásával vált közismertté.¹⁵ A *laissez-faire* törvénye csak Bentham – aki egyáltalán nem is volt közgazdász – későbbi műveiben, az utilitarista filozófia szolgálatába állítva, fedezhető fel abban a formában, amelyben nagyapáink is ismerték. Például az *A Manual of Political Economy*¹⁶ (*Politikai gazdaságtani kézikönyv*)-ban így ír: „Az az általános szabály, hogy a kormánynak semmit sem szabad tennie, vagy megkísérelnie; a kormányzat mottója vagy jelmondata ezen alkalmakkor így kéne, hogy hangozzon: – Maradj csendben... A kérés, melyet a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fogalmaz meg a kormányzat felé, ugyanolyan szerény és ésszerű, mint amit Diogenész kért Nagy Sándortól: – Menj arrébb, mert eltarok előlem a napot.”

Ettől kezdve a szabadkereskedelemért folyó politikai kampány, az úgynevezett manchesteri iskola befolyása, a benthamista utilitaristák, a másodrendű közgazdasági szaktekintélyek megnyilatkozásai és Miss Martineau valamint Mrs. Marcet tanmeséi rögzítették a *laissez-faire*-t a köz-

¹⁵ Bentham használja a „*laissez-nous faire*” kifejezést (*Works*, 440. o)

¹⁶ 1793-ban íródott, egy fejezetét kiadták a *Bibliothèque Britannique*-ban 1798-ban, az egész pedig először a *Bowring-féle Works*-kiadásban (1843) jelent meg.

tudatban az ortodox politikai gazdaságtan gyakorlati végkövetkeztetéseként – azon nagy különbséggel, hogy mivel a malthus-i népesedésszemléletet is elfogadta ugyanaz a gondolati iskola; a tizennyolcadik század végi optimista *laissez-faire* átadja helyét a tizenkilencedik század első fele pesszimista *laissez-faire*-ének.¹⁷

Mrs. Marcet *Conversations on Political Economy* (1817) című művében Caroline amíg bír, kitart a gazdagok költekezésének ellenőrzése mellett. A 418.-dik oldalon azonban be kell látnia, veszített:

CAROLINE. Minél többet tudok meg erről a témáról, annál jobban meg vagyok győződve róla, hogy a nemzetek érdekei, mint ahogyan az egyének érdekei is, nemhogy ellentétben állnának, de a legteljesebb összhangban vannak.

MRS. B. A liberális és a széles látókörű nézetek mindig hasonló eredményre vezetnek, és arra ta-

¹⁷ Cf. *Sidgwick, op. cit.* 22. o.: „Még azok a közgazdászok is, akik nagyjából elfogadták Adam Smith a kormányzat hatáskörére vonatkozó korlátozásait, inkább szomorúan, mintsem diadalmasan juttatták érvényre e korlátozásokat; nem mint a „természetes szabadságból” következő jelen társadalmi rendszer csodálói, hanem mint olyanok, akik meg vannak róla győződve, hogy előnyösebb bármely mesterséges rendnél, amivel ezt a kormányzat helyettesíteni tudná.”

nítanak minket, hogy egymással szemben általános jóakaratot érezzünk; ezért magasabb rendű a tudomány a józan paraszti észnél.

1850-re Whately érsek *Easy Lessons for the Use of Young People* című műve, amit a Society for Promoting Christian Knowledge [Társaság a Keresztény Tudás Elősegítéséért] nagyban terjesztett, még azon kétségeket sem ismeri el, melyeket Mrs. B. alkalmanként engedélyezett Caroline-nak. A kis könyv végkövetkeztése szerint „több a kára, mint a haszna a kormányzat az emberek pénzügyeibe való bármely beavatkozásának, legyen az akár kölcsönadás vagy hitelfelvétel.” Az *igazi szabadság* az, ha „minden ember szabadon rendelkezhet saját tulajdona, ideje, ereje és képességei felett, akármilyen általa megfelelőnek tartott módon, feltéve, hogy szomszédainak nem okoz kárt.”

Röviden, a dogma megkaparintotta az oktatási gépezetet, általánosan elfogadott alapelvvé vált. A politikai filozófiát, melyet a tizenhetedik és tizennyolcadik században meghamisítottak, hogy a királyokat és főpapokat megfossszák méltóságuktól, a gyerekek az anyatejjel szívták magukba, és a szó szoros értelmében betört a bölcsödébe.

Végül Bastiat munkáiban elérkezünk a politikai gazdaságtanász vallásának legszertelenebb és leg-

rapszodikusabb kifejezéséhez. *Harmonies Economiques* című művében ezt írta:

Nekikezdek, hogy szemléltessem az emberi társadalmat irányító Gondviselés törvényeinek Harmóniáját. Ami ezen törvényeket összehangolja, az az, hogy minden elv, minden ok, a cselekvés minden forrása, minden érdek hozzájárul a dicső végeredményhez... És ez az eredmény valamennyi osztály határtalan közeledése egy olyan szinthez, mely folyton emelkedik; más szóval az egyének *egyenlővé tétele az általános felemelkedésben*.

Mikor pedig, mint más papok, felvázolja *Credoját*, az így hangzik:

Úgy hiszem, hogy Ő, aki az anyagi világot berendezte, nem hagyta ki gondoskodásából a társadalmi intézményeket. Úgy vélem, egyaránt harmóniában mozgat szabad egyéneket és semleges molekulákat... Úgy gondolom, ellenállhatatlan társadalmi tendencia mutat arra, hogy az emberek folytonosan közelednek egy közös morális, intellektuális és fizikai szinthez, miközben ez a szint megállás nélkül emelkedik. Szerintem csupán az szükséges az emberiség fokozatos és békés fejlődéséhez, hogy fejlődési tendenciáiba ne avatkozzanak be és mozgási szabadságát ne korlátozzák.

John Stuart Mill óta a közgazdász szaktekintélyek minden ehhez hasonló elképzelés ellen érelyesen tiltakoztak. „Szinte egyetlen hírneves angol közgazdász sem indítana frontális támadást általában a szocializmus ellen” – mondta Cannan professzor, bár hozzát teszi: „majdnem minden közgazdász, akár neves, akár nem, szünet nélkül készen áll arra, hogy a legtöbb szocialista javaslatban hibát találjon.”¹⁸ A közgazdászoknak már semmi kapcsolatuk sincs azzal a teológiával vagy politikai filozófiával, melyből a társadalmi harmónia dogmája származik, és tudományos vizsgálódásaik sem vezetnek őket ilyen eredményre.

Cairnes a politikai gazdaságtanról és *laissez-faire*-ről 1870-ben a londoni University College-ben tartott bevezető előadása volt talán az első, amikor egy régimódi (ortodox) közgazdász frontális támadást indított általában a *laissez-faire* ellen. „A *laissez-faire* elvének – jelentette ki – semmiféle tudományos alapja nincs, legfeljebb egy hasznos gyakorlati szabály.”¹⁹ Ez volt a véleménye az

¹⁸ *Theories of Production and Distribution*, 494. o.

¹⁹ Cairnes ugyanabból az előadásából származó részlete jól illusztrálja a „uralkodó nézetet”: „Az uralkodó nézet szerint a politikai gazdaságtan felvállalja annak megmutatását, hogy a vagyon úgy gyarapodhat a leggyorsabban, és úgy oszlik

elmúlt ötven évben minden jelentős közgazdásznak. Alfred Marshall fontosabb művei közül néhány például azon lényeges esetek megvilágítására irányul, amikor az egyéni és a közösségi érdekek *nem* állnak összhangban. Mindazonáltal a legjobb közgazdászok tartózkodó és a dogmatizmustól mentes hozzáállása nem érvényesült azon közvélekedéssel szemben, miszerint ezen közgazdászoknak az egyénközpontú *laissez-faire*-t kellene tanítaniuk, és hogy valójában ezt is tanítják.

III.

Más tudósokhoz hasonlóan a közgazdászok alapfeltevéseiket, melyet a kezdőknek is felkínálnak, egyszerűségük miatt választják, nem pedig azért, mert ezek állnak a legközelebb a tényekhez. Részben ezért, de, bevallom, részben azért is, mert be-

el a legigazságosabban; azaz az emberi jólétet úgy lehet a leghatékonyabban elősegíteni, ha az embereket egyszerűen magukra hagyjuk. Vagyis hagyjuk őket, hogy önértéküket kövessék úgy, hogy ebben nem korlátozzuk őket sem az állam, sem a közvélemény, amíg tartózkodnak az erőszaktól és csalástól. Ez a tan laissez-faire néven közismert, és ennek megfelelően a politikai gazdaságtan, úgy vélem, általánosságban ennek az eszmének a tudományos interpretációja – az egyéni vállalkozás és a szerződés szabadságának megkövetelése, mint minden ipari probléma egyetlen és szükséges megoldása.”

folyásolták őket a téma hagyományai; kezdettől olyan állapotot feltételeztek, melyben a termelési javak ideális elosztása elérhető azáltal, hogy az egyének egymástól függetlenül próbálkozáson alapon cselekszenek, és a jó irányban próbálkozók versenye megsemmisíti a rossz irányban próbálkozókat. Ez azt jelenti, hogy nem szabad kegyelmet, vagy védelmet biztosítani azoknak, akik rosszul alkalmazták tőkéjüket vagy munkájukat. Az a folyamat, ami a legnagyobb nyereséget elérőket a csúcsra juttatja, választja ki a leghatékonyabbat a kevésbé hatékonyak csőjén keresztül. Nem veszi figyelembe a küzdelem költségeit, csak a végeredmény előnyeit, amiket tartósan feltételez. Ha az élet célja az, hogy a lehető legnagyobb magasságig le kell legelni a fák ágairól a leveleket, akkor ennek legmegfelelőbb módja az, ha hagyjuk, hogy a leghosszabb nyakú zsiráfok halálra éheztessek rövidebb nyakú társaikat.

A termelési eszközök különböző célok közti ideális elosztását megvalósító módszerhez hasonlóan van egy modell arról, hogy hogyan lehet a rendelkezésre álló fogyasztási cikkek ideális elosztását megvalósítani. Először is, a fogyasztási lehetőségek közül mindenki a próbálkozáson módszerrel kiválasztja azt, amit *ő maga* „marginálisan” leginkább szeretne. Így nemcsak, hogy

minden fogyasztó a legelőnyösebben fogja beosztani fogyasztását, de minden fogyasztási cikk is ahhoz fog kerülni, aki azt a legtöbbre értékeli, hiszen az illető túllicitálja a többieket. Tehát, ha a zsiráfokat egyszerűen magukra hagyjuk, akkor (1) a lehető legtöbb levél fog elfogyni, mivel a leghosszabb nyakú zsiráfok fognak a fákhöz legközelebb kerülni, a többiek pedig kihalnak; (2) minden zsiráf az általa elérhető levelek közül a számára legízletesebbre fogja kivetni hálóját; (3) azon zsiráfok fognak a legtöbbet nyújtózni egy bizonyos levélért, amelyeknek az leginkább ínyére van. Ezáltal több és zamatosabb levél lesz elfogyasztva, és minden egyes levél annak szájába kerül majd, aki a legnagyobb áldozatot hajlandó érte hozni.

Ez a feltételezés azonban, mely szerint az akadálytalan természetes szelekció haladáshoz vezet, csak egyike annak a két gyenge lábon álló feltételezésnek, melyek szó szerinti igazságként a *laissez-faire* ikerpilléréivé váltak. A másik az, hogy a korlátlan egyéni pénzcsinálás lehetősége, hatékony sőt elengedhetetlen a legnagyobb erő kifejtésre való *ösztönzésre*. *Laissez-faire* esetén annak nő a profitja, aki termelő erőforrásaival képességeinek vagy szerencséjének köszönhetően a megfelelő időben, a megfelelő helyen van. Az a rendszer, amelyben az ügyes vagy a szerencsés a körül-

mények találkozásának összes gyümölcsét learathatja, nyilvánvalóan roppant ösztönző a megfelelő időben a megfelelő helyen levés művészetének gyakorlására. Így az ember indítékainak egyik legerősebbikét, azaz a pénz szeretetét, a gazdasági erőforrások oly módon való elosztására használják, amely a vagyon növelésére a legalkalmasabb.

A gazdasági *laissez-faire* és a darwinizmus közti hasonlóság, mely már röviden említést nyert, nagyon nagyfokú – ezt Herbert Spencer ismerte fel elsőként. Ahogy Darwin a szexuális vágyat idézte fel, mint ami a kiválasztódásban szerepet játszik, ami a verseny általi természetes kiválasztódás szárnysegédje, hogy az evolúció kívánatosan és ugyanakkor hatékonyan menjen végbe; úgy az individualista a pénz szeretetét idézi fel, mely a profit utáni hajszában játszik szerepet, mint a csereértékük alapján legkívánatosabb dolgok lehető legnagyobb tömegű előállítását szolgáló természetes kiválasztódás szárnysegédje.

Egy ilyen elmélet szépsége és egyszerűsége oly nagy, hogy könnyű elfelejteni, nem valódi tényekből következik, hanem egy tökéletlen hipotézisből, mely csak az egyszerűség kedvéért lett bevezetve. Egyéb később említendő ellenvetéseken kívül, a végkövetkeztetés, miszerint a független, saját érdekeik szerint cselekvő

egyének halmozzák fel a legnagyobb összesített gazdagságot, jó pár valótlan feltevésen alapul. Ezek szerint a termelés és fogyasztás semmi esetre sem organikus folyamatok, a körülmények és követelmények megfelelő része előre ismeretes, és elegendő lehetőség van ezen előzetes ismeretek megszerzésére. Mivel a közgazdászok általában érvelésük későbbi részére hagyják a felmerülő „bonyodalmakat” – (1) amikor a termelés hatékony mennyisége aránylag nagy a fogyasztáshoz képest, (2) amikor fix- vagy összetartozó költségek merülnek fel, (3) amikor belső gazdaságosságok (például mérethatékonyság, választékgazdaságosság – a szerk. megj.) a termelés koncentrációjához vezetnek, (4) amikor az alkalmazkodáshoz szükséges idő hosszú, (5) amikor a tudatlanság túlsúlyban van a tudással szemben, és (6) amikor monopóliumok és egyesülések zavarják meg az üzletkötés egyenlőségét –, ez lényegében azt jelenti, hogy elemzésük későbbi fázisára hagyják a valós adatok elemzését. Ezenkívül, sokan azok közül, akik felismerik, hogy a leegyszerűsített hipotézis nem egyezik pontosan a tényekkel, arra a következtetésre jutnak, hogy a „természetest” és ennek következtében az ideálist fejezi ki. Az egyszerűsített feltevést egészségesnek tartják, az ezen felüli bonyodalmakat pedig kórosnak.

De azért e ténykérdésen kívül is vannak más – elég ismerős – megfontolások, amelyek miatt méltán vesszük figyelembe számításainkban a versengő küzdelem költségét és jellemzőit, és hogy a vagyon tendenciózusan oda jut, ahol nem a legtöbbre értéklik. Ha a zsiráfok jóléte a szívügyünk, hát nem kéne figyelmen kívül hagynunk az éhenhaló rövidebb nyakúak szenvedését, vagy a finom leveleket, amelyek a földre hullnak, és amelyekre a küzdelem hevében rátaposnak, vagy a hosszú nyakúak túltápláltságát, vagy a sóvárgás és a mohó irigység baljós képét a csordatagok máskülönben szelíd arcán.

A *laissez-faire* elvének azonban a gazdasági tankönyveken kívül más szövetségesei is vannak. Be kell vallani, hogy a logikusan gondolkodók és a mértékadó közvélemény szemében is megerősítette az alternatív elképzelések – protekcionizmus az egyik oldalon, és marxista szocializmus a másikon – rossz minősége. De azért ezeket a tanokat nem annyira, illetve egyáltalán nem a *laissez-faire*-rel kapcsolatos közvélekedéssel való szembenállás, hanem pusztán logikai tévedéseik jellemzik. Mindkettő a szegényes gondolkodás, az egy folyamat elemzésére és a végkövetkeztetésekig vitelére való képtelenség példája. Az ellenük szóló érveket ugyan alátámasztja a *laissez-faire*, de

nincs rá elengedhetetlenül szükség. A kettő közül a protekcionizmus legalább meggyőző, és az sem okoz meglepetést, hogy mi okozza a népszerűségét. A marxi szocializmusnak azonban intő jelnek kell maradnia az elmélet-történészek számára – hogyan volt képes egy ily logikátlan és buta tan oly erős és hosszan tartó hatást gyakorolni az emberek elméjére, és általuk a történelemre. Mindenesetre e két iskola nyilvánvaló tudományos hiányosságai nagyban hozzájárultak a tizenkilencedik századi *laissez-faire* presztíziséhez és tekintélyéhez.

A társadalmi cselekvés központosításának irányába tett legfigyelemreméltóbb nagyszabású elmozdulás – az elmúlt háború lefolytatása – sem vette pártfogásába a reformereket, de nem oszlatta el a régimódi előítéleteket sem. Való igaz, mindkét oldalról sokat lehetne beszélni. A közösségi (állami) termelés megszervezésével kapcsolatos háborús tapasztalatok néhány közeli szemtanút türelmetlen vággyal töltöttek el, hogy ugyanezt békés körülmények között is megismételjék. Kétségtelenül, a háborús szocializmus békében sosem látott vagyont termelt meg, mivel bár az előállított áruk és szolgáltatások azonnali és terméketlen megsemmisülésre voltak ítélve, mégis vagyont testesítettek meg. Mindazonáltal az erőfeszítés (erőforrások) eltérő használata is ha-

talmas méretet öltött, és a költségeket figyelmen kívül hagyó pazarlás légköre bármely takarékos vagy előrelátó lelket felháborította.

Végül, az individualizmus és a *laissez-faire* mély, a tizennyolcadik század végének és a tizenkilencedik század elejének politikai és morálfilozófiájába kapaszkodó gyökerei ellenére sem tudta volna tartósan megvetni a lábát a közügyek irányításában, ha nem lett volna összhangban az akkori üzleti világ szükségleteivel és kívánásaival. Teljessé tették egykori hőseink, a nagyszerű üzletemberek hatáskörét. „A nyugati világ legtehetségesebbjeinek legalább fele – szokta Marshall mondani – foglalkozik üzlettel.” A kor „nagyobb képzelettel rendelkezőinek” jó része tehát foglalkoztatva volt. Ezen emberek tevékenységében összpontosultak haladásba vetett reményeink.

Az ezen osztályba tartozók folyton változó elképzelések közt élnek, saját agyuk szüleményei közt a vágyott céljukhoz vezető különböző utakról, a Természet által az egyes utakon velük szemben támasztott nehézségekről, és azokról a megoldásokról, melyektől a nehézségek saját hasznukra fordítását várják. Ez a képzelőerő csak kismértékben lesz úrrá az embereken, mert nem válhat zabolátlanná; erejét egy nagyobb akarat tartja kordá-

ban, és legnagyobb dicsősége az, ha nagyszerű célokat tud megvalósítani oly egyszerű eszközökkel, amikre senki sem gondol majd, és a szakértőket kivéve senki sem fogja tudni, hogy tucatnyi egyéb megoldást, melyek mindegyike ugyanakkora éleselméjűsége vall a futó megfigyelő számára, vetett el emiatt. Egy ilyen ember a sakkmesterhez hasonlóan használja képzeletét, előre jelezvén messze ható tervei sikeres végrehajtása ellenében ható akadályokat, és folytonosan elvet briliáns sugallatokat, mert maga elé képzelí azok visszahatását. Erős elméje az emberi természet másik véglete, mint a felelőtlené, aki elhamarkodott utópisztikus terveket készít, és aki gyorsan megoldja a nehéz sakkfeladványt úgy, hogy egyaránt maga mozgatja mind a fekete, mind a fehér figurákat.²⁰

Ez egy makulátlan kép az ipar nagy parancsnokáról, a fő individualistáról, aki azzal szolgál minket, hogy magát szolgálja, akár bármely más művész. Ennek a bálványának azonban idővel megkopik a varázsa. Egyre inkább kétségeink vannak afelől, hogy ő vezet-e majd minket kézen fogva a Paradicsomba.

²⁰ Marshall: „*The Social Possibilities of Economic Chivalry*”, *Economic Journal*, XVII (1907), 9.

Ez a jó néhány tényező működött közre a mai intellektuális elfogultság, mentális beállítottság és ortodoxia kialakulásában. Az eredeti okok közül jó néhány kényszerítő ereje ugyan már elillant, de szokás szerint a végkövetkeztetések túléltek az okokat. A közjó érdekében társadalmi cselekvést javasolni a londoni Citynek olyan, mint 60 évvel ezelőtt egy püspökkel beszélgetni a *Fajok eredetéről*. Az első reakció nem intellektuális, hanem morális. Ortodoxiaról lévén szó, minél meggyőzőbbek voltak az érvek, annál nagyobb volt a sértődés. A letargikus szörny barlangjába merészkedve mindenestre felvázoltam állításait és családfáját, hogy bemutassam, inkább örökletes jogon uralkodott rajtunk, mint személyes érdemei alapján.

IV.

Felejtjük el a metafizikai vagy általános elveket, melyekre időről időre a *laissez-faire-t* felépítették. Nem igaz, hogy az emberek gazdasági tevékenységeiket tekintve előírt „természetes szabadsággal” rendelkeztek. Nincs olyan szerződés, amely örökös jogokat adományozna azoknak, akik birtokolnak vagy elsajátítanak. A világot nem úgy irányítják fentről, hogy az egyéni és közösségi érdekek mindig egybeesnek. Itt lent sem úgy irányítják, hogy a gyakorlatban egybeessenek. Nem

helyes a közgazdaságtan elveiből arra következtetni, hogy a felvilágosult önérdék mindig a köz érdekében hat. Az sem igaz, hogy az önérdék általában felvilágosult; igen gyakran a saját céljaik megvalósítása érdekében függetlenül cselekvő egyének túl buták vagy gyengék ahhoz, hogy egyáltalán ezeket megvalósítsák. A tapasztalat nem mutatja, hogy az egyes emberek, ha társadalmi egységet alkotnak mindig, kevésbé látnak tisztán, mint ha külön cselekednének.

Nem helyezkedhetünk hát elvont alapokra, hanem érdeme szerint kell bánnunk azzal, ami Burke szerint „a törvényhozás egyik legszebb problémája, nevezetesen annak megállapítása, hogy mi az, amit az államnak magára kell vállalnia, hogy azt a közbölcseesség irányítsa, és mi az, amit a lehető legkevesebb beleszólással az egyéni erőfeszítésre kell bízni”.²¹ Különbséget kell tennünk azok között, amiket Bentham elfeledett, de hasznos szakkifejezéssel *agendának* [tennivaló] és *non-agendának* nevezett, mindezt Bentham előzetes sejtése nélkül, miszerint a beavatkozás ugyanakkor „általában szükségtelen” és „általában ártalmas”.²²

²¹ McCulloch idézi *Principles of Political Economy* című művében.

²² Bentham *Manual of Economy* című művéről van szó, ami a szerző halála után

Most talán az a közgazdászok legfontosabb feladata, hogy újfent elválasszák a kormányzat *agendáját* és *non-agendáját*, a politika ehhez kapcsolódó feladata pedig olyan kormányzati formák kiötlése a demokrácia keretein belül, amelyek képesek megvalósítani az *agendát*. Két példán keresztül megvilágítom, mire is gondolok.

(1) Úgy hiszem, az irányítás és szervezés egységének ideális mérete sok esetben valahol az egyén és a modern állam között van. Ezért azt állítom, hogy a fejlődés záloga az államon belüli félig önálló testületek elismerésében és növekedésében rejlik – olyan testületekben, amelyek cselekedeteinek kizárólagos mozgatója a saját értelmezésük szerinti közjó elősegítése, és megfontolásaikból hiányzik az egyéni előnyszerzés. Valamennyi helyet mégis szükséges lehet konkrét csoportok, osztályok vagy képességek számára fenntartani, amíg meg nem nő az emberek önzetlensége. Olyan testületek volnának ezek, melyek előre megszabott korlátaik között a dolgok normális állása esetén nagyrészt autonómok, de amelyek végül is a parlament által kinyilvánított demokrácia szuverenitásának vannak alávetve.

jelent meg Bowring kiadásában, 1843-ban.

Visszatérést javaslok, mondhatnók, a független autonómiák középkori eszméjéhez De legalábbis Angliában a testületek olyan kormányzati formát képviselnek, amely sohasem szűnt meg fontosnak lenni, és amely intézményeinkkel is harmonizál. Már ma is könnyű példát hozni olyan különböző autonómiákra melyek már elérték, vagy megközelítették az általam javasolt működési módot – az egyetemek, az Angol Bank (a Bank of England), a Londoni Kikötői Hatóság (a Port of London Authority), talán még a vasutársaságok is. Németországban kétségtelenül hasonló példák találhatók.

Ezeknél azonban még érdekesebb a részvénytársaságok fejlődésének iránya, hogy amint egy bizonyos kort és méretet elértek, jobban kezdenek hasonlítani társadalmi testületekre semmint individualisztikus magánvállalatra. Az elmúlt évtizedek legérdekesebb és észrevétlen fejleményeinek egyike a nagyvállalat azon hajlama, hogy szocializálja magát. Eljön egy pont egy nagy intézmény növekedésében – különösen igaz ez egy nagy vasúti társaságra, egy nagy közszolgáltatási vállalatra, de még egy nagy bankra vagy biztosítótársaságra is – amikor a tőke tulajdonosai, azaz a részvényesek, szinte teljesen elkülönülnek a menedzsmenttől, ami azzal a következménnyel jár, hogy az utóbbiaknak

a nagy profit elérésében való közvetlen személyes érdekeltsége meglehetősen háttérbe szorul. Amikor eléri ezt a fázist, az intézmény általános stabilitása és hírneve fontosabbá válik a menedzsment számára, mint a részvényesek nyereségének maximálása. A részvényeseket ki kell elégtíteni a szokásosnak megfelelő osztalékkal, de mihelyst ez biztosítva van számukra, a menedzsment közvetlen érdeke gyakran a közösség és a vállalat fontosabb vevői nemtetszésének elkerülése. Kimondottan ez a helyzet, ha nagy méretük vagy monopolközelű helyzetük a közfigyelem középpontjába állítja, és kiszolgáltatja őket a nyilvános támadásnak. Ennek a folyamatnak szélsőséges példája az elméletileg magánszemélyek korlátozatlan tulajdonában lévő Bank of England is. Majdhogynem azt is mondhatnánk, hogy nincs olyan társadalmi osztály a Királyságban, amire az Bank of England kormányzója kevesebb figyelmet fordítana a Bank által követett politika meghatározásakor, mint a saját részvényeseire. Szokásos osztalékukon kívül jogaik már a nulla közelébe süllyedtek. De részben ugyanez igaz sok más nagy intézményre is. Ahogy az idő halad, társadalmiasítják (szocializálják) magukat.

Nem mintha ez csupán haszonnal járna. Ugyanezek az okok a konzervatívizmust és a

vállalkozó kedv hanyatlását mozdtítják elő. Valójában ezek az esetek már az államszocializmus sok hibáját és erényét hordozzák. Mindazonáltal úgy gondolom, természetes fejlődést figyelhetünk meg. **A szocializmus apránként, óráról órára megnyeri a korlátlan egyéni nyereséggel** szemben folytatott küzdelmét. Ezeken a területeken ez már megszűnik nyomasztó problémának lenni – máshol marad akut. Nincs például úgynevezett fontos politikai kérdés, amely ne volna annyira lényegtelen és jelentéktelen Nagy-Britannia gazdaságának újjászervezését tekintve, mint a vasutak államosítása.

Igaz, hogy sok nagyvállalkozás, főleg közszolgáltatók és más nagy beruházást igénylő üzemek, fél-társadalmiasítása még hátravan. De nyitottaknak kell maradnunk e fél-szocializáció formáit illetően. Teljesen ki kell használnunk a jelenlegi természetes tendenciákat, és talán inkább a félig autonóm társaságokat kellene előnyben részesítenünk a központi kormányzat olyan szerveivel szemben, amelyekért az állam miniszterei közvetlenül felelősek.

Nem azért kritizálom a doktriner államszocializmust, mert az emberek önzetlen impulzusait a társadalom szolgálatába kívánja állítani, vagy mert eltér a *laissez-faire*-től, vagy mert megfosztja az embert a milliommossá válás természetes szabadságától, vagy

mert van bátorsága merész kísérleteket végrehajtani. Ezeket a dolgokat én dicséretesnek tartom. Azért kritizálom, mert nem látja annak jelentőségét, ami épp történik; mert tulajdonképpen alig több mint egy ötven évvel ezelőtti problémák megoldására készült terv poros túlélése, mely egy olyan félreértésen alapszik, amit valaki száz évvel ezelőtt mondott. A tizenkilencedik századi államszocializmus Benthamtól, a verseny szabadságától, stb. származik, és néhány tekintetben tisztább, néhány tekintetben zavarosabb változata ugyanazon filozófiának, mint ami a tizenkilencedik századi individualizmus alapja is. Mindkettő ugyanúgy minden hangsúlyt a szabadságra helyezett, az egyik negatív szempontból (tagadólag), elkerülendő a már létező szabadság korlátozását, a másik pozitív szempontból (igenlőleg), a természetes vagy szerzett monopóliumokat megsemmisítendő. Különböző reakciók ugyanarra az intellektuális légkörre.

(2) A következőkben az *agenda* olyan jellemzőjéről lesz szó, mely különösen lényeges abban a kérdésben, hogy milyen sürgős és kívánatos teendők vannak a köz-eljövőben. Arra kell koncentrálnunk, hogy elválasszuk azon szolgáltatásokat, melyek *technikailag (jellegükből fakadóan) társadalmiak*, azoktól, melyek *technikailag (jellegükből fakadóan) magánjellegűek*.

Az állam legfontosabb teendője nem azokkal a tevékenységekkel kapcsolatos, amelyeket magán-személyek már ellátnak, hanem azon feladatokkal, amik az egyén működési körén kívül esnek.

Azon döntésekkel, melyeket *senki* nem hoz meg, ha az állam meg nem hozza őket. Az a fontos, hogy a kormányzat ne olyan dolgokat tegyen, jobban vagy rosszabbul, mint amiket az emberek már végeznek, hanem azokat a dolgokat tegye, amiket jelenleg senki sem tesz meg.

Ez alkalommal nem célom, hogy gyakorlati eljárásmodot adjak. Ezért néhány problémát ragadok csak ki azok közül, melyek a leginkább foglalkoztatnak – annak megvilágítására, mire is gondolok.

Korunk legnagyobb gazdasági szörnyűségei közül sok a kockázat, a bizonytalanság és a butaság gyümölcse. A vagyonsbeli nagy egyenlőtlenségek oka, hogy néhányan szerencsés helyzetükre vagy képességeikre építve ki tudják használni a bizonytalanságot és a tudatlanságot, és hogy ugyanezen okból a nagy üzlet gyakran a véletlen műve (lutri). Ugyanezen tényezők játszanak közre a munkanélküliségben, vagy a megalapozott üzleti várakozások meghiúsulásában, és a hatékonyság és termelés megromlásában. A megoldás azonban az egyének hatókörén kívül esik; sőt még érdekük is fűződhet a baj súlyos-

bításához. Úgy hiszem, hogy a megoldás részben a pénz és a hitel egy központi intézmény általi irányításában rejlik, részben pedig az üzlet állapotára vonatkozó adatok nagy mennyiségének összegyűjtésében és elterjesztésében, beleértve az összes olyan üzleti adat – ha kell törvény által elrendelt – teljes nyilvánosságát, melynek ismerete hasznos. Ezek a lépések valamilyen megfelelő szervezeten keresztül bevonják a társadalmat a magánvállalkozások belső irányításába, és ez mégsem gördítene akadályt a magánkezdeményezés és a vállalkozókedv elé. Még ha ezek az intézkedések elégtelennek bizonyulnak is, akkor is többet tudunk meg majd belőlük ahhoz, hogy megtegyük a következő lépést.

Második példám a megtakarítással és beruházással kapcsolatos. Azt gondolom, hogy szükséges valamilyen bölcs koordinált döntés meghozatala arra vonatkozóan, hogy a közösség egészének mekkora mennyiséget kívánatos megtakarítania, ennek mekkora része vándoroljon külföldre befektetés formájában, és hogy vajon a beruházási piac jelen szervezete a nemzet legtermékenyebb csatornáit osztja-e szét a megtakarítást. Nem hiszem, hogy ezeket a kérdéseket teljesen az egyéni döntés és nyereség irányítására kéne bízunk, mint ahogy azok most vannak.

Harmadik példám a népességgel kapcsolatos. Már elérkezett az az idő, amikor minden országnak egy megfontolt nemzeti irányelv-re van szüksége azzal kapcsolatban, hogy mekkora a népesség legajánlatosabb mérete – hogy nagyobb-e vagy kisebb, netán ugyanakkora, mint most. Ha pedig lefektettük ezt a vezérelvet, lépéseket kell tennünk megvalósítása érdekében. Nemsokára eljöhét az az idő, amikor a társadalom egészének figyelmet kell fordítania jövőbeli tagjainak belső képességeire és pusztá számára is.

V.²³

Ezek az elmékedések a modern kapitalizmus kollektív cselekvés által lehetséges tökéletesítése felé irányultak. Semmi sincs bennük, ami komolyan összegegyeztetetlen lenne azzal, ami számomra a kapitalizmus alapvető jellegzetessége, nevezetesen a gazdasági gépezet fő motiváló erejét jelentő pénzcsináló és pénzimádó emberi ösztön erős vonzerejétől való függéssel. Céломhoz ily közel más területekre nem kalandozhatok el. Mindazonáltal talán jól teszem, ha összefoglalásképp emlékeztetek rá, hogy a legvadabb viták és a legmélyebb véleménykülönbségek

²³ A fejezetnek az *Essays in Persuasion* eredeti kiadásában természetesen nem volt száma – a szerk.

az elkövetkező években valószínűleg nem technikai kérdések kapcsán merülnek majd fel, ahol legalább az egyik oldal gazdasági érveket sorakoztat fel, hanem jobb szó híján pszichológiaiak vagy morálisnak nevezhető kérdésekkel kapcsolatban.

Európában, vagy legalábbis Európa egyes részein – de az Egyesült Államokban szerintem nem – egy viszonylag elterjedt csendes válaszreakció figyelhető meg az ellen, hogy a társadalmat a most tapasztalhatóhoz hasonlóan az egyének pénz-motívumainak támogatására, bátorítására és védelmezésére alapozzuk. Az, hogy úgy intézzük a dolgainkat, hogy a lehető legkevésbé, és nem a lehető legjobban, épüljenek a pénz-motívumra, nem szükségképpen teljesen *a priori*, alapulhat a tapasztalatok összehasonlításán is. Különböző emberek mindennapi életükben saját választott hivatásuknak megfelelően tölt be nagy vagy kis szerepet a pénz-motívum, és a történések be tudnak számolni a társadalmi rendszer fejlődésének olyan más szakaszairól, melyekben ez a hajtóerő a mainál sokkal kisebb szerepet játszott. A legtöbb vallás és filozófia enyhén szólva helyteleníti az olyan életet, amit jórészt a személyes pénzbeli nyereség szempontjai irányítanak. Másrészt ma a legtöbb ember elutasítja az aszketikus elveket, és nem kérdőjelezi meg a vagyon

igazi fölényét. Sőt mi több, nyilvánvalónak tűnik számukra, hogy az ember nem élhet a pénz-motívum nélkül, és néhány bevallott visszaéléstől eltekintve, az jól végzi dolgát. Következésképp az átlagember nem foglalkozik a problémával, és nincs tiszta elképzelése arról, hogy mit is gondol és érez egyáltalán az egész zavaros dologgal kapcsolatban.

A gondolat és érzés zavara a beszéd zavarához vezet. Sokan, akik valójában ellenzik a kapitalizmust mint életmódot, úgy érvelnek ellene, mintha amiatt elleneznék, mert nem tudja hatékonyan elérni saját céljait. És ellenkezőleg, a kapitalizmus hívei sokszor ok nélkül konzervatívok, és elutasítják a működésével kapcsolatos (technikájára vonatkozó) reformokat, amik valójában megerősíthetnék és megőrizhetnék – attól való félelmükben, hogy ezek bizonyulhatnak a kapitalizmustól való eltávolodás első lépéseinek. Akárhogy is, eljöhét az az idő, amikor tisztábbá tesszük a jelenleginél azt, hogy mikor beszélünk a kapitalizmusról mint hatékony vagy hatástalan módszerről (technikáról), és mikor beszélünk róla úgy, mint önmagában kívánatos vagy kifogásolható dologról. A magam részéről úgy gondolom, hogy a kapitalizmus bölcs irányítással talán hatásosabbá tehető a gazdasági célok elérését tekintve, mint bármely ismert alternatívája, de önmagában sok

KEYNES 120

tekintetben rendkívül kifogásolható. A mi feladatunk olyan társadalmi rendszer kiépítése, ami a lehető leghatékonyabb anélkül, hogy a kielégítő életmóddal kapcsolatos elképzeléseinket sértené.

Az előrelépést nem politikai agitációtól vagy elhamarkodott kísérletektől, hanem a gondolkodástól várhatjuk. Értelmünk segítségével tisztáznunk kell saját érzéseinket. Jelenleg érzéseink és ítéletünk hajlamosak különböző oldalakon állni, ami fájdalmas és bénító lelkiállapot. A tett mezején az újíók mindaddig nem lesznek sikeresek, amíg értelmükkel és érzelmeikkel összhangban biztosan nem tudnak

követni egy világos és határozott célt. Úgy tűnik számomra, hogy nincs olyan társaság jelenleg a világban, amely jó célt követne jó eszközökkel. Az anyagi szegénység pont azokban a helyzetekben ösztönöz változásra, amikben nagyon kevés hely van kísérletezésre. Az anyagi jólét pont akkor szünteti meg az ösztönzést, amikor nyugodtan lehetne próbálkozni. Európának a lehetősége, Amerikának az akarata hiányzik a változtatáshoz. Új meggyőződésekre lenne szükségünk, amelyek szinte maguktól előállnak, ha belső érzéseinket a külső tények tükrében vizsgáljuk meg.